

ЗМІСТ ОБВИНУВАННЯ ЯК КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ КАТЕГОРІЇ

Гринюк Володимир Олексійович - кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса
Шевченка

УДК 343.133 (477)

У статті на основі аналізу наукової літератури проаналізовано зміст обвинувачення як кримінальної процесуальної категорії. Визначено поняття обвинувачення у процесуальному розумінні як обвинувальної діяльності суб'єктів обвинувачення, тобто сукупності дій, спрямованих на викриття особи, яка вчинила злочин, та застосування щодо неї покарання. Процесуальний зміст обвинувачення розкривається через сукупність слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, передбачених кримінальним процесуальним законодавством для кожного суб'єкта сторони обвинувачення.

Ключові слова: кримінальний процес, обвинувачення, процесуальний зміст обвинувачення.

В статье на основании анализа научной литературы проанализировано содержание обвинения в качестве уголовной процессуальной категории. Определено понятие обвинения в процессуальном смысле как обвинительной деятельности субъектов обвинения, то есть совокупности действий, направленных на изобличение лица, совершившего преступление, и применение в отношении него наказания. Процессуальное содержание обвинения раскрывается через совокупность следственных (розыскных) и других процессуальных действий, предусмотренных уголовным процессуальным законодательством для каждого субъекта стороны обвинения.

Ключевые слова: уголовный процесс, обвинение, процессуальное содержание обвинения.

On the basis of analysis of scientific literature analyzes the content of a charge of criminal procedural categories. The concept of charges in the procedural sense, as the activities of the Indictment charge, ie a set of actions aimed at exposing the person who committed the crime, and enforcement of punishment on her. Procedural content prosecution revealed through a set of procedural, investigative (detective) and other actions by criminal procedural law for each party to the prosecution.

Key words: criminal procedure, prosecution, procedural content prosecution.

Постановка проблеми. Дослідження обвинувачення як кримінальної процесуальної категорії в умовах реформування правової системи держави набуло особливої актуальності. Звісно це пов'язано, в першу чергу, із обраним напрямом євроінтеграції українського суспільства, формуванням нових правоохоронних органів держави, а також реформуванням існуючих. Політична, соціаль-

на, криміногенна ситуація в державі вимагає від вчених поглиблення наукових пошуків, особливо в сфері захисту прав та свобод людини. Зважаючи на те, що реалізація функції обвинувачення впливає на дотримання прав людини, визначення та дослідження змісту обвинувачення є однією із нагальних наукових проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обвинувачення як кримінальну процесуальну категорію досліджували у своїх працях такі вчені, як В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, П.М. Давидов, В.С. Зеленецький, Д.С. Карев, О.М. Ларін, Л.М. Лобойко, Г.В. Мовчан, С.І. Перепелиця, М.М. Полянський, А.Л. Ривлін, І.В. Рогатюк, Р.Ю. Савонюк, В.А. Сербулов, О.Б. Соловійов, М.С. Строгович, Ф.Н. Фаткуллін, І.Я. Фойницький та інші.

Невирішені раніше проблеми. Зазначені вчені зробили вагомий внесок у дослідження питань щодо визначення місця обвинувачення у кримінальному процесі. Разом з тим, є дискусійними низка аспектів, що пов'язані із подвійною природою обвинувачення та вивченням його процесуального змісту.

Метою статті є визначення на основі положень Кримінального процесуального законодавства України змісту обвинувачення у кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Протягом декількох десятиків років поняття обвинувачення у кримінальному процесі було предметом дослідження значної кількості вчених. Одні науковці розглядали обвинувачення як процесуальну діяльність або сукупність процесуальних дій [1, 2, 3, 4]. Інші – наполягали на тому, що обвинувачення – це твердження про винуватість конкретної особи у вчиненні злочину [5].

Однак, на даний час у науці кримінального процесу широке розповсюдження дістало розуміння обвинувачення у двох аспектах: обвинувачення в матеріально-правовому значенні, під яким розуміється сукупність встановлених у провадженні та таких, що ставляться обвинуваченому у вину, суспільно-небезпечних і протиправних фактів, що становлять сутність конкретного складу кримінального правопорушення, і обвинувачення в процесуальному значенні, тобто заснована на законі процесуальна діяльність компетентних органів і осіб щодо викриття обвинуваченого в скоєнні інкримінованого йому кримінального правопорушення та обґрунтування його кримінальної відповідальності з метою публічного засудження [6,

с. 16]. Так, Г.В. Мовчан вказує, що обвинувачення в кримінально-правовому сенсі визначає предмет (зміст) обвинувачення особи (статичну складову), а в кримінально-процесуальному – форму (процедуру) реалізації відповідальності особи (динамічну складову) [7, с. 174]. Такий комплексний підхід до розуміння обвинувачення підтримує С.І. Перепелиця, вказуючи на два його аспекти:

1) обвинувачення у кримінально-правовому розумінні передбачає кваліфікацію кримінального правопорушення по конкретній статті закону України про кримінальну відповідальність, що, в свою чергу, є формальною ознакою віднесення провадження до числа публічного або приватного обвинувачення;

2) обвинувачення у кримінальному процесуальному контексті являє собою діяльність відповідних суб'єктів щодо доведення вини особи у визначеній кримінальній процесуальним законом формі, у якій знаходять прояв процесуальні відмінності між провадженнями публічного і приватного обвинувачення [8, с. 126-127].

Таким чином, єдиної позиції щодо змісту обвинувачення не існує, як не існує єдності і у розумінні обвинувачення у процесуальному контексті. Так В.Г. Гончаренко та В.А. Колесник, проаналізувавши наукові думки з приводу процесуального змісту обвинувачення у кримінальному процесі, вказують, що в наукових колах процесуальний аспект обвинувачення також розуміється по-різному [9, с. 67].

Окремі вчені розглядають обвинувачення у процесуальному значенні як засновану на законі процесуальну діяльність компетентних органів та осіб щодо викриття обвинуваченого у кримінальному правопорушенні, котре йому інкримінується, й обґрунтування його кримінальної відповідальності з тим, щоб досягти публічного його осуду й покарання [3, с. 11]. Інші – вважають, що обвинувачення – це сукупність дій, спрямованих на те, щоб викрити особу, яка вчинила злочин, та забезпечити застосування до неї заслуженого покарання. У деяких доктринальних джерелах воно визначається як кри-

мінальне переслідування [10, с. 190]. На цьому наголошує також І.В. Гловюк, яка вказує, що для позначення діяльності, спрямованої на викриття особи у вчиненні злочину та забезпечення притягнення її до кримінальної відповідальності, доцільніше використовувати термін «кримінальне переслідування», та у залежності від стадії кримінального провадження узагальнити його форми [11, с. 559].

Є.Д. Лук'янчиков та А.А. Музика визначають термін «кримінальне переслідування» як діяльність органів попереднього розслідування та прокуратури щодо доведення вини підозрюваного й обвинуваченого у скоєнні злочину. Він є близьким, хоч і не тотожним, поняттю «розслідування кримінальної справи» за національним законодавством України [12, с. 400]. З іншого боку, А. Ларін вважає, що кримінальне переслідування – це кримінально-процесуальна діяльність, що передує вирішенню кримінальної справи і яка полягає у формулюванні та обґрунтуванні висновку про вчинення певною особою злочину [13, с. 1116].

О.Є. Звірко вказує, що кримінальне переслідування здійснює прокуратура та інші правоохоронні органи, які займаються дізнанням і слідством відповідно до своєї підслідності. У справах приватного обвинувачення таке право мають потерпілі й їх представники. Таким чином, кримінальне переслідування – це не лише державна діяльність, не виключно прокурорська. Інша річ – кримінальне правосуддя, що здійснюється виключно державними органами – судами [14, с. 170]. Кримінальне переслідування, як вказує М.С. Строгович, – це обвинувачення як кримінально-процесуальна функція, тобто обвинувальна діяльність [10, с. 194]. Кримінальне переслідування, на думку автора, представляє собою складну діяльність, в яку входять передусім дії слідчих органів і прокуратури, що полягають в збиранні доказів, які викривають обвинуваченого чи встановлюють обтяжуючі його вину обставини, обранні примусових заходів, що забезпечують викриття обвинуваченого ..., а також дії, направлені на обґрунтування перед судом обвинувачення і

необхідності застосування заслуженого покарання [15, с. 81-82].

О.Є. Звірко зазначає, що кримінальне переслідування передбачає, насамперед, дії, котрі носять примусовий характер і визначають рух кримінальної справи, має свій об'єкт (затриманий, підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений) і суб'єкт (орган дізнання та слідства, прокурор, потерпілий, обвинувач тощо), мету (викрити та притягнення до відповідальності винних осіб), особливі принципи діяльності (публічності, презумпції невинуватості тощо), правові засоби забезпечення мети, передбачені законом [14, с. 170].

Уявляється правильною позиція А. Лапкіна з приводу того, що кримінальне переслідування може тлумачитися у широкому і вузькому значеннях. Поняття «кримінальне переслідування» у широкому розумінні охоплює всю процесуальну діяльність у кримінальній справі: встановлення події і обставин злочину, особи, що його вчинила, доведення винності останньої і її покарання, тобто тотожне поняттю «провадження у кримінальній справі». У вузькому сенсі кримінальне переслідування розглядається суто як кримінально-процесуальна діяльність обвинувачення конкретної особи у вчиненні злочину. У цьому контексті кримінальне переслідування полягає у реалізації обвинувальної функції шляхом кримінально-процесуальної діяльності проти конкретної особи і відрізняється від іншої процесуальної діяльності, спрямованої на встановлення події і обставин злочину та особи, яка його вчинила, що охоплюється поняттям «розслідування злочину» [16, с. 52-53].

Разом з цим цікаву думку щодо значення кримінального переслідування у кримінальному процесі висловив Л.Р. Грицаєнко, який вказує, що кримінальне переслідування являє собою частину змісту функції обвинувачення в кримінальному процесі. У цьому контексті кримінальне переслідування не лише породжується кримінально-процесуальною функцією обвинувачення, але й охоплюється нею. Це надає підстави стверджувати про те, що висловлювані в сучасній

юридичній літературі думки, згідно з якими кримінальне переслідування – поняття ширше, ніж обвинувачення, є неправильними [17, с. 111].

Однак, на наш погляд, не можна категорично заявляти про полярну по відношенню до інших вчених позицію з приводу співвідношення обвинувачення і кримінального переслідування. Вважаємо, що буде правильним розглядати кримінальне переслідування у широкому та вузькому значенні. Поряд з цим не слід отождествлювати обвинувачення та кримінальне переслідування у всіх його значеннях. Однак слід зазначити, що обвинувачення та кримінальне переслідування співпадає у тій їх частині, яка направлена на встановлення особи, що вчинила злочин, збір доказів її вини та забезпечення притягнення її до відповідальності і призначення справедливого покарання.

І.В. Рогатюк, розглядаючи обвинувачення у кримінально-процесуальному сенсі як діяльність, вказує, що ця діяльність здійснюється шляхом твердження винуватості конкретної особи, яка вчинила злочин, і полягає у формулюванні та пред'явленні обвинувачення, застосування до неї заходів процесуального примусу, у тому числі запобіжних заходів, збирання доказів винуватості цієї особи і обґрунтування кримінальної відповідальності обвинуваченого перед судом [18, с. 10]. Отже вчений відзначає, що така обвинувальна діяльність уповноважених суб'єктів полягає, в першу чергу, у формулюванні обвинувачення. У свою чергу, очевидно, що формулювання обвинувачення можливе лише на основі доказів, котрі збираються під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Тому процесуальний зміст обвинувачення як кримінальної процесуальної категорії полягає у сукупності різноманітних процесуальних дій суб'єктів, які проводять розслідування та є учасниками кримінального процесу на стадії досудового розслідування і в стадіях судового провадження. З цього випливає, що процесуальний зміст обвинувачення залежить від виду суб'єкта сторони обвинувачення та його процесуального статусу.

Висновки. Таким чином, обвинувачення в процесуальному розумінні слід розглядати як обвинувальну діяльність суб'єктів обвинувачення, тобто сукупність дій, спрямованих на викриття особи, яка вчинила злочин, та забезпечення застосування щодо неї покарання.

Процесуальний зміст обвинувачення розкривається через сукупність слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, передбачених кримінальним процесуальним законодавством для кожного суб'єкта сторони обвинувачення.

Література:

1. Строгович М.С. Уголовный процесс : учеб. для юридических институтов и факультетов / М.С. Строгович. – М. : Юридическая литература, 1946. – 633 с.
2. Элькин П.С. Сущность советского уголовно-процессуального права / П.С. Элькин – Л. : Изд-во ЛГУ, 1963. – 172 с.
3. Фаткуллин Ф.Н. Изменение обвинения / Ф.Н. Фаткуллин – М. : Юридическая литература, 1971. – 164 с.
4. Ривлин А.Л. Понятие обвинения, его место в советском уголовном судопроизводстве / А.Л. Ривлин // Вопросы государства и права : сб. статей – М. : Юридическая литература, 1970. – 368 с.
5. Давыдов П.М. Обвинение в советском уголовном процессе / П.М. Давыдов – Свердловск : Средне-Уральское книжное издательство, 1974. – 136 с.
6. Фаткуллин Ф.Н. Обвинение и изменение его в суде. / Ф.Н. Фаткуллин. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1963 – 171 с.
7. Мовчан Г.В. Процесуальні повноваження прокурора у досудовому провадженні та в суді першої інстанції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Х., 2010. – 219 с.
8. Перепелиця С.І. Правова сутність поняття обвинувачення у кримінальному процесі / С.І. Перепелиця // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Випуск 6. Т. 2. – 2013. – С. 124-127.
9. Кримінальне процесуальне право України : навчальний посібник / за заг. ред.

В.Г. Гончаренко, В.А. Колесник – Київ : Юстініан, 2014. – 573 с.

10. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса : В 2 Т. / М.С. Строгович – М. : Наука, 1968. – Т. 1. – 470 с.

11. Гловюк І.В. Проблеми нормативного визначення категорій «обвинувачення» та «державне обвинувачення» / І.В. Гловюк // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – С. 557-563.

12. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редакол. : Ю.С. Шемшученко та ін. — К.: «Укр. енцикл», 2001. — Т. 3: К – М. – 792 с.

13. Ларин А.М. Уголовное преследование / А.М. Ларин // Юридическая энциклопедия. – М. : Российская энциклопедия, 2001. – 1502 с.

14. Звірко О.Є. Кримінальне переслідування – процесуальна функція чи правова

фікція? / О.Є. Звірко // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 8. – С. 169-171.

15. Строгович М.С. Уголовное преследование в советском уголовном процессе / М.С. Строгович – М. : Акад. наук, 1951. – 159 с.

16. Лапкін А. Кримінальне переслідування — перспективна функція прокуратури / А. Лапкін // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2011. – № 1. – С. 52-57.

17. Грицаєнко Л.Р. Кримінальне переслідування як вид процесуальної діяльності органів прокуратури України: теоретико-правовий зміст і проблеми співвідношення з іншими суміжними інститутами / Л.Р. Грицаєнко // Право і суспільство. – 2009. – № 3. – С. 107-116.

18. Рогатюк І.В. Обвинувачення у кримінальному процесі України : монографія / І.В. Рогатюк. – К. : Атіка, 2006. – 160 с.